

A korszerű korszerűtlen nacionalizmusról

Dobrica Ćosić

A *Naša sodobnost* harmadik száma, amelyet az országból való távollétem miatt csak néhány hónappal későbbben vehettem kézbe, közli Dušan Pirjevec cikkét, *Bocsánat, hogy is mondta?* címmel, válaszul a zágrebi *Telegram*nak 1961. január 20-án adott interjúmra.

De először is lássuk, mit mondtam én. Néhány más kérdés és felelet között, íme a kifogásolt szöveg:

„*Telegram*: Egy zágrábi szerkesztőségnek adott nemrég interjúján kívül — nem emlékszem, hogy legalábbis az utóbbi időben, lett volna valami közelebbi kapcsolata a zágrábi közönséggel. Vajon időszerű-e még mindig az a téma, hogy túlságosan passzívak vagyunk a köztársaságok közti érintkezésekben?

Ćosić: Időszerű lesz mindaddig, amíg csak lesznek köztársaságok. És amíg a köztársaságok közti együttműködésről beszélünk. Viszont az is lehet, hogy nem értelmezzük egyformán az együttműködés fogalmát. Hatalmába kerített bennünket a tehetetlenség törvénye: az irodalmi esteket és interjúkat tekintjük a közönséggel való érintkezés alapjának. A könyvek, első sorban a könyvek jelölik igazi érintkezésünket a közönséggel, illetve jelenlétünket a közönségben. Ahelyett, hogy a belgrádi, zágrábi, ljubljanai, szkopjei kiadók, mindenfajta kölcsönösség nélkül, kinyomtatnának minden, *abszolúte* minden valamennyire is értékes könyvet, akármilyen nyelven és akármelyik köztársaságban vagy kommunában íródott, mi azzal kínlódunk, hogy holmi, irodalmi esteknek nevezett összejöveteleket szervezzünk, amelyeket az írói tevékenység egyik legkezdetlegesebb formájának tekintek.

A Horvát Írók Egyesülete rendkívül hasznos és örvendetes akciót kezdeményezett: előadás-sorozatot a mai horvát irodalomról. Véleményem szerint ezt az akciót ki kell terjeszteni, megszabadítva propaganda jellegétől.

Ám a köztársaságok közti együttműködés legjelentősebb formája a jelen pillanatban, véleményem szerint, az éles harc a feltámadt nacionalizmusok ellen. Mindenkinek a saját portáján, legelőször. Látják-e ezeket a szerb, horvát és szlovén vámpirokat, látják-e, hogy sokuknak se bajsza, se szakálla? Valami fiatal, pelyhes állú vámpírocskák. Amazok, a szakállasok, majd csak megdöglenek egyszer, de ezek, ezek a növében lévőek... Vagy mindez csak nekem rémlik így, kimerültségemben? Örülnék, ha előírásosan és nyilvános helyen megvesszőznének, amiért ilyen régi félelmeknek engedem át magam."

Elhagyva az „irodalmat”, íme, hogyan tolmácsolja ezt a kijelentést Dušan Pirjevec:

„Valakinek talán nem egészen érthető, miért szólunk bele ebbe a zágrábi párbeszédbe. De látják: itt először is a köztársaságok közti túlságosan passzív viszonyról van szó. Azután Čosićnak arról a meggyőződéséről, hogy ez a kérdés mindaddig időszerű, amíg léteznek a köztársaságok, ami azt is jelentheti, hogy a köztársaságok közti viszonyban mindaddig túlságosan passzívak leszünk, amíg meglesznek a köztársaságaink. Ebből logikusan adódik a következtetés, hogy a köztársaságoknak a léte a hibás. Innen pedig már nincs messze a vétkes gondolat, hogy — ez az egész ügy csak úgy rendeződik, és a passzivitás a köztársaságok közötti viszonyból csak úgy tűnik el, ha nem lesznek többé köztársaságok...

... De mi közük a köztársaságoknak mindehhez? (A kiadói tevékenységhez — D. Č. megjegyzése.) A köztársaságok megmaradnak, és megőrzik valamennyi természetes funkciójukat, mert nem tekinthetők holmi becsvágyó és beteg agyak termékének, hanem világosan körvonalazott nemzeti szervezeteket jelölnek, és ezért sérthetetlenek, mint minden élő szervezet. Sérthetetlenek, mint ahogy sérthetetlen a népakarat, amely létrehozta őket, mint ahogy sérthetetlen a vér, amelyet ki kellett ontani, hogy egyáltalán létrejöhessenek. Így aztán valóban nincs értelme a köztársaságok közötti együttműködésről beszélni, hanem a különböző nemzeti kultúrák kapcsolatairól.

... De mindennek ellenére ez a gondolatmenet egyoldalú, (az én fejtegetésem a feltámadt nacionalizmusokról — D. Č. megjegyzése), és egyoldalúsága miatt már-már egy megengedhetetlen ráfogással duzzad. Tudniillik: vajon csakugyan mindenért csupán ezek a szerb, horvát és szlovén vámpírok a hibásak? Ha már vámpírokról beszélünk, helyes volna valamennyit említeni, és nem csak egynéhányat — és éppen ezért illene egyikét szólni az unitarista és integralista vámpírokról is, a szakállas és megborotvtált centralistákról, akik azt sem tudják, hogy mi a köztársaság, azt sem, hogy mik a népek. Amikor az egymás közti viszonyról elmélkedünk, és amikor fájlaljuk az erre a viszonyra jellemző passzivitást, akkor egész biztosan nem elegendő csupán arra a koncepcióra támaszkodnunk, amelyet Čosić ilyen szavakkal írt körül: „mindenkinek a maga portáján, legelőször”. Azt, ami nincsen rendjén, ami mindannyiunknak fáj, s ami Čosićot is izgatja, nemcsak a szerb, horvát és szlovén vámpírok hozták létre, hanem mindenekelőtt annak a nagy kétfejű vámpírnak a szárnyai alatt növekszik, amelyet Čosić egyáltalán nem említ meg. Helyes az, hogy Čosić arról elmélkedvén, mit kell tenni, hogy az egyes jugoszláv nemzeti kultúrák kapcsolatai élénkebbek és termékenyebbek legyenek, olyan élesen elítélte a nemzeti sovinizmusokat, de az már nem helyes, hogy eközben szem elől tévesztette az unitarista-centralista irányzatokat, és szavai csak akkor volnának igazán rokonszenvesek előttünk, ha ugyanolyan határozottan és jobbra meg balra nem tekintve elítélné mindezeket a centralista vámpírokat is, annál inkább, mert ezekkel úgyszólván szemtől szemben áll. Tévedés ne essék: mi amellettt vagyunk, hogy elűzzük az összes vámpírokat,

de nemcsak egyeseket, hanem valamennyit, és csakugyan egyszer, s mindenkorra.” (Kiemelések D. C.-től).

El kellett tűnődnöm és gondba kellett esnem, amikor ezt elolvastam: azért is, mert valaki így értelmezhetette szavaimat; azért is, mert egy ilyen szöveg jelenhetett meg a *Naša sodobnost*-ban, egy komoly folyóiratban, amelynek szerkesztői tekintélyes és mértékadó emberek, akiket mint írókat és közéleti munkásokat tisztelek, s akik velem együtt tagjai ugyanannak a szervezetnek, amelynek neve és tartalma: Jugoszláv Kommunista Szövetség; gondba ejtett az is, hogy tudtommal a Bocsánatot, hogy is mondta? alkalmából sehol senki nem írt le egyetlen szót sem azokról az elvekről, amelyekre a nemzetek közti és társadalmi viszonyok épülnek Jugoszláviában. Eredetileg hallgatni akartam, híven ahhoz a szokásomhoz, hogy nem válaszolok bírálóimnak és nem bizonygatom, mit mondtam és hogyan gondoltam. A közéleti tevékenység türelemre kötelez, sőt annak az eltűrésére is, hogy valaki, ha nem akar, ne értsen meg bennünket.

De úgy érzem, hogy a hallgatás és az opportunista körültekintés szempontjai nem szolgálnak annak az ügynek, amelynek magam is életem jó részét szenteltem (írói életemet is); az események és az emberek arra figyelmeztetnek, hogy a jugoszláv népek egységének és testvériségének eszméjét csak úgy szolgálhatjuk becsületesen, ha mindig és minden alkalommal szolgáljuk, tekintet nélkül ideiglenes kudarcokra, elenyésző eredményekre és rövidlátásunk ösztönös ellenállásaira. Úgy érzem, a világ, amelyben élünk, nem olyan, hogy csak egy pillanatra is megfélemlíthetnénk történelmünkéről, és magánember módjára, a dolgokról tudomást nem véve viseltessünk életbevágó problémáink iránt. És úgy érzem, hogy a nacionalista ösztönszerűség, mindenfajta kispolgári és bürokrata hordozóival egyetemben, meglehetősen polgárjogot szerzett társadalmi életünkben, köztársaságaink és népeink viszonyában, a nemzetről és a nemzeti politikáról alkotott marxi felfogásokat egykönnyen szem elől tévesztik, vagy pragmatista módon elszegényítik. Ezért határoztam el magamat arra, hogy tekintet nélkül a néhány hónapos késésre, megkérem a *Naša sodobnost* szerkesztőségét, közölje ezt a szöveget, amely nem is felelet, inkább egyfajta felelősség, amit mint író és kommunista érzek, ma és itt efféle nézeteltéréseink miatt. Éppen ezért megkísérlem szélesebb alapról megközelíteni mai nemzeti problémáink körét, és felvetni olyan ideológiai és időszerű vonatkozásokat is, amelyek tárgyuknál fogva túlnőnek az említett interjú és Dušan Pirjevec glosszájának jellegén, azzal a szándékkal, hogy napjainknak ez a jelentős kérdése ne maradjon egyszerű párbeszéd köztem és Dušan Pirjevec közt. A lehetséges félreértések elkerülése végett már előljáróban megjegyzem: amennyiben a nemzetek közötti viszony problémáira vonatkozó vizsgálódásaink túlnyomórészt az e viszonyban fellelhető negatív jelenségekre szorítkoznak, ez nem azért van, mintha az ilyen negatív jelenségek alkotnák a viszony lényegét, hanem azért, mert az óriási pozitív eredmények és a döntő súlylatba eső pozitív folyamatok erkölcsi erőt nyújtanak ahhoz, hogy csupán a negatív jelenségeket vizsgáljuk, s ezáltal még inkább kidomborítsuk és nagyobb dimenziókkal ruházzuk föl őket, ezzel is kényszerítve a haladó erőket, hogy tevékenyen állást foglaljanak velük szemben.

Noha úgy vélem, hogy az elemi politikai ismeretekkel rendelkező olvasók számára sértő lenne, ha magyarázgatni kezdeném Pirjevec szövegét és a magam egyszerű és egyértelműen internacionalista mondatait, valamint hogy bocsánatot kérjek, amiért a köztársaságok közti irodalmi együttműködésre vonatkozó kurta párbeszéd keretében nem idéztem a JSZNK alkotmányát, a JKSZ programját és Edvard Kardelj előszavát a „Szlovén nemzeti kérdés fejlődéséhez, mégis, a probléma kivételes erkölcsi jelentősége

miatt kénytelen vagyok elfogadni ezt az intellektuális szempontból cseppet sem irigylésreméltó pozíciót.

Arra a kérdés formájában tett megállapításra — „vajon időszerű-e még mindig az a téma, hogy túlságosan passzívak vagyunk a köztársaságok közti érintkezésekben?” — azzal a szándékkal, hogy lehűtsem és viszonylagossá tegyem azt a túlfűtött és túl kihangsúlyozott tételt, hogy „túlságosan passzívak vagyunk a köztársaságok közti érintkezésekben”, így válaszoltam: „Időszerű lesz mindaddig, amíg csak lesznek köztársaságok”, arra gondolva, hogy a köztársaságok közti viszonyoknak megvannak a maga maradandóan „örök” problémái, s hogy ezeknél fölösleges a pánik, mert nem oldhatók meg semmilyen rendelettel, döntésekkel és örökre szóló rendszabályokkal, aztán hozzátettem, hogy a köztársaságok közti együttműködésnek ezek a problémái időszerűek lesznek mindaddig, amíg „erről az együttműködésről beszélünk”, ezzel is ki akarván hangsúlyozni ennek az eszmének, mint egy anyagi-társadalmi és történelmi adottságok tükrözőjének dialektikus összefüggéseit és realitását, hogy mindjárt a következő mondatban véleményt is mondjak az együttműködés szerintem érdemleges válfajairól, és azok értékrendjéről. Csak erről volt szó, és semmi másról. De talán Pirjevec még én másképpen értelmezzük a fogalmakat és a kifejezéseket, talán az ő tolmácsolása abból a tényből ered, hogy mi ketten két különböző nyelven gondolkodunk, beszélünk és írunk, ezért hát a fenti magyarázatot megtoldom a következő szó szerinti analógiával: arra a kérdésre: „vajon a szocialista családban időszerű-e a féltékenység?”, én ezt válaszolnám, Dušan Pirjevec elvtárs: „Időszerű lesz mindaddig, amíg férfi és nő van, és amíg beszélünk róla”, aminek alapján, remélem, nincs oka, hogy arra következtessen, hogy én ellenzem a család intézményét, és hogy a kellemetlen féltékenység jelensége miatt a férfiakat és a nőket akasztófára kell vinni s a világra hidrogénbombát dobni.

Könnyű és jó volna, s nem is kellene fogyasztani a papirost, ha Dušan Pirjevec közt és köztém ilyenfajta nézeteltérés állna fönn, és ha azt akár ilyen képtelenül analfabéta bizonyítékokkal és banális párhuzamokkal meg lehetne szüntetni.

Azonban...

Minden egyes mondatomban és szavamban, amely a köztársaságok közti viszony problémájának ezt az időrendi minősítését és meghatározását követi, síkra szálltam a jugoszláviai nemzeti kultúrák következetes egyenrangúságáért, s ezen természetesen fejlődésüknek szabadságát és önállóságát is értettem, de szembeszálltam a köztársaságok közti mennyiségi kölcsönöségekkal, ami azt jelenti, hogy ellenzem a nemzeti hegemonia, túlsúly és elkülönülés minden válfaját, tehát félreérthetetlenül elítélem azt a nacionalista komplexust, hogy a szerb kultúra magasabbrendű csupán azért, mert ez a számbelileg legnagyobb jugoszláv nép kultúrája, elítélem a „veszélyeztetett kultúrák” nemzeti önelégültségéből fakadó sovinsizta komplexust, ellenzem a nem szerb vagy horvát nyelven művelt irodalom és alkotó tevékenység bármifajta lebecsülését, síkraszállok azért, hogy általános jugoszláv érvényesülést szerezzen minden minőségi mű, bármelyik jugoszláv nép és kisebbség nyelvén és bárhol jött és jön létre, tehát már ezért is síkraszállok a kultúra általános emberi és internacionalista vonásainak demokratikus serkentéséért és pártfogásáért, s eszerint tisztán és kétértelműség nélkül képviselem az internacionalista elveket és a szocialista kultúrpolitikát.

Hát hogyan lehet akkor kijelentéseim „kétéltűségéről” beszélni, azt gyanítani, hogy ellenzem a nemzeti köztársaságok létét, hogyan lehet leckét adni nekem a kiontott vérről, és fenyegetőzni „a sérthetetlen népakarattal”? Nem, sajnos, nem arról van szó, hogy valaki véletlenül tévesen értel-

mezte két mondatomat, nem lehet szó olyan tévedésről, amely esetleg a szerb-horvát nyelv hiányos ismeretéből eredhet. Biztos vagyok abban, hogy megsérténém Dušan Pirjevecet, ha ilyen felelőtlen és naiv módon fognám föl cikkét, hiszen Dušan Pirjevec a *Naša sodobnost* szerkesztőségi tagja, a Szlovén Tudományos Akadémia tudományos munkatársa, tehát Szlovénia kulturális és intellektuális életének kiemelkedő személyisége, s ez arra kötelez, hogy ideológiailag következetesen olvassam szövegét, annál is inkább, mert minden jel szerint egyetértett vele a *Naša sodobnost* szerkesztősége is, s annál inkább, mert Dušan Pirjevec és a *Naša sodobnost* összekeverték engem az unitarista „jugoszláv” kétfejű vámpírokkal. A szellemek, azaz a kísértetek csak nagyritkán szólalnak meg valamilyen lelkiismeret nevében. Hivatkozom Shakespeare-re, bár nem volt sem szerb, sem szlovén nemzeti író. Az eredetiségről eleve lemondok. A továbbiakban is közismert dolgokról beszélek, olyan eszmékről, amelyek csak annyiban az enyéme, amennyiben átvéve őket szerzőiktől, sikerül úgy elmondanom őket, hogy ez ne legyen unalmas azoknak, akik esetleg nem tudnak róluk. De a nemzeti büntudat minden komplexusa nélkül. Am mindennek ellenére kortársa vagyok Dušan Pirjevecnek is: nem esküszöm rá, hogy mentes vagyok a nacionalista bacilusoktól. Ez a dögvész féktelenül pusztított történelmünk folyamán, és pusztította életeinket, a légkör még fertőzött, a szelek magukkal hurcolják ezeket a bacilusokat a világ minden tájáról, beszívjuk őket, vírusuk bennünk van. A pártkönyvecskék és a partizán emlékérmek, amint láthatjuk, nem szavatolnak százszázalékos immunitást. Beszéljünk hát tovább erről. Az őszinte és demokratikus eszmecsere nem orvosság ugyan ebben a nacio-analízisben, de mindenesetre internacionalista jugoszláv egészségünk egyik feltétele.

Az efféle eszmecserékben, úgy gondolom, fel kell tennünk magunknak a következő, első pillantásra tán fölösleges kérdéseket: vajon a népfőlszabadító háború csak a nemzeti államért és a nemzeti kultúráért folyt-e, vagy ugyanakkor a szocialista Jugoszláviáért és a szocialista, vagyis internacionalista kultúráért és civilizációért is; az állam és a nemzet marxista vagy nacionalista koncepcióját valljuk-e; a jugoszláv népek szocialista egysége és testvérisége mellett állunk, vagy — mindenki törődjön magával; és ez az eszmecsere a nemzeti problémákról mikor folyik: 1931-ben vagy 1961-ben? Ezek, úgy érzem, mégiscsak lényeges mozzanatok és lényeges kérdések, amelyek rátapintanak bizonyos nézeteltéréseinkre, és az utóbbi években bennünk és körülöttünk leüledő félreértésekre. Mert csak az ilyen szellemi klímában tehetjük fel ilyen udvariasan s mégis kihívóan a kérdést: „Bocsánat, hogy is mondta?” Elegünk van valamennyiünknek a képmutató politikai frazeológiából, és a képviseleti szónoklatokból, a jezsuita és bizánci demagógiából és az intellektualista szofizmusokból. Ezért, úgy hiszem, nem fölösleges elbeszélgetni vitánk tárgyának elemeiről is, bár ezzel kockáztatjuk „intellektuális eredetiségünket”, hisz általános igazságokat kell előráncigálnunk.

Ha jól értettem Dušan Pirjevecet, ő azt vallja, hogy a jugoszláv köztársaságok „nemzeti szervezetek”, amelyek a „beteg és becsvágyó agyak” ellenére „megőrzik valamennyi természetes funkciójukat”, és illetően minőségükben nincs mit bíbelődniök a többi jugoszláv nép nyelvén megírt könyvek kinyomtatása körül, és nincs mit törődniök a népek valamilyen szocialista közeledésével, mert „valóban nincs értelme a köztársaságok közti együttműködésről beszélni, hanem a különböző nemzeti kultúrák kapcsolatairól”, tehát olyan kapcsolatokról, amelyek, az istenért, megvannak széles e világ minden más nemzeti kultúrájával is; én — D. Č. — a jugoszláv köztársaságokat nacionalizmussal gyanúsítom; ő — Dušan Pirjevec — sajnálja, hogy a jugoszláviai nemzeti kultúrák viszonyát passzív-

tás jellemzi; mert „azt, ami nincs rendjén, és ami mindannyiunknak fáj”, „nemcsak a szerb, horvát és szlovén vámpírok hozták létre”, hanem mindekelőtt annak a „nagy kétfejű vámpírnak az árnyékában növekedik”, amelyet én még csak meg se említettem, noha vele, a kétfejű vámpírral, vagyis a kétfejű sassal „úgyszólván szemtől szemben” állok, talán azért, mert szerb vagyok, azért, mert Beogradban élek, azért, mert... azért, mert... — Dušan Pirjevec nem mondott el mindent, noha jócskán összekevert a kétfejű vámpír-sasfiakkal, de azért olyannyira szabadjára engedte nemes és előkelő haragját, hogy a végén bocsánatot is kért, amiért nem vesszőzött meg engem „soklodalúan”, rám pirítva, hogy van okom ennyi veréssel is „legalább részben” büszkélkednem.

De tegyük most félre interjúmat és Dušan Pirjevec glosszáját. Vizsgáljuk meg a nemzeti kultúrák viszonyában észlelt jelenségeket. Íme, hogyan és milyen alapon közeledek én a jelen pillanatban ehhez a problémához.

1.

Amikor a jugoszláv népek nemzeti kultúráinak kölcsönös kapcsolatait vizsgáljuk, s meghatározzuk feladatainkat ebben a történelmi folyamatban, szemügyre véve e viszonyok távlatait, úgy gondolom, nem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy a jugoszláv népköztársaságokat egy szocialista, nem pedig nemzeti burzsoá forradalom hozta létre; az egységes jugoszláv munkásmozgalom hozta létre, nem pedig különálló nemzeti mozgalmak; a Jugoszláv Kommunista Párt hozta létre, nem pedig a polgári nemzeti pártok; valamennyi jugoszláv népnek a szocialista Jugoszláviáért folytatott egységes, közös felszabadító harca hozta létre. Csak így jöhettek létre népköztársaságaink, mint a megvalósított nemzeti szabadság és nemzeti egyenjogúság politikai formái; hiszen épp azért jöttek létre, hogy a nemzeti szabadságot és egyenjogúságot szerzett jugoszláv népek egyesülhessenek a szocialista társadalom megteremtésében. Továbbá: a jugoszláv népköztársaságok a jugoszláv királyság forradalmi munkásmozgalmának internacionalista jellegéből, valamint az antifasiszta felszabadító háború internacionalista értelméből fakadnak azzal, hogy államiságuk és ennek az államiságnak politikai, osztálylényege a szocialista társadalmi viszonyok kifejlődését és egy internacionalista cél: a szocialista jugoszlávság, a jugoszláv népek szocialista egységének és testvériségének kialakulását szolgálja. A jugoszláv népköztársaságok államjogi formájuknál fogva nem tekinthetők semmilyen nemzetileg sérthetetlen szervezeteknek. Állami lényegük állandóan változott és változik, a szocialista élgárda „sérthetetlen” forradalmi akaratából, mégpedig az államiság valamennyi válfajának és megnyilvánulási formájának elhalása irányába, ezt az államiságot úgy értelmezve, mint az osztálykorlátoltság és az emberek fölötti osztályuralom megnyilvánulását, mint a kényszer és erőszak megnyilvánulását a társadalmi és emberi viszonyokban, s pusztán ezáltal mint a nemzeti korlátoltság és kötöttség megnyilvánulását is; a jugoszláv népköztársaságok mint államjogi alakzatok, nem a nemzeti egoizmusnak, hanem az illető nemzet szocialista érdekének hordozói. Az állam, vagyis a köztársaság mint állam, ahogyan ez jól ismeretes, nem volt és nem is lehet célunk; csak eszköz a társadalmi egyenrangúság és az ember osztályfelszabadulása valamennyi vonatkozásának megvalósítására, a szocialista civilizáció megvalósítására. Ha mindezt elfogadjuk, akadáthat-e valaki, aki a szabad termelők társadalma kialakulásának történelmi adottságaiban, a társadalmi öngazgatást és a munkatöbblet szocialista elosztásának elvét megvalósító rendszerben, a népköztársaságot a nacionalista mitománia szellemében fogja föl? Azt hiszem, nem akadáthat.

S nem is holmi irodalmi, utópista eszmék kedvéért, hanem az illető nemzet egészen konkrét léteérdekei miatt sem.

Ma valóban nincs kibékíthetetlen ellentét a nemzeti és szocialista érdekek között. Az ilyen ellentétek kiváltása szükségképpen nacionalizmushoz vagy osztályszektáshoz vezet. Ha Jugoszláviában a nemzeti tudatot nem hatja át és nem vezérli szocialista tudat, akkor az nacionalista és társadalmi adottságainkban lényegében kispolgári tudat marad, tekintet nélkül arra, hogy partizán életrajzzal rendelkező vagy kék ruhát és micisapkát viselő emberek is képviselhetik. Mert a tényleges nemzeti cél és nemzeti érdek, az adott történelmi helyzetben, csakis a forradalom osztálycéljában és Jugoszlávia minden egyes és valamennyi népének szocialista érdekében csúcsosodhat ki. Az állásfoglalás egyszerű és elkerülhetetlen. Azok számára, akik ezen a jugoszláv talajon elkötelezik magukat az emberi jövőért, nincsen választás.

2.

Véleményem szerint nem felel meg a valóságnak, hogy a jugoszláv nemzeti kultúrák viszonyát éppen a passzivitás jellemzi. Elég sok mindent megtettek már, de még többet és sok mindent másképp kell megtenni. Megért a helyzet arra, hogy több irányúan megvizsgáljuk a nemzeti kultúrák közti viszony egyes módzatainak eszmei tartalmát, e viszony rendeltetését és ideológiai elveit is. Mindjárt meg kell mondani, hogy a nemzeti kultúrák közti viszony olyan társadalmi folyamat, amelyet mindenekelőtt az anyagi-gazdasági fejlődés méretei, üteme és eszközei, nem kevésbé a társadalmi öngazgatás szerveinek ideológiai színvonalára és hatékonyságára határoz meg. Történelmileg meghaladtak a romantikus jugoszlávság megnyilvánulásai a kultúrában, de a forradalom biztosította számunkra a szabadságot, hogy viszonyaink alkotó módon realizálódjanak, és alapot nyújtott arra is, hogy megteremtjük az igazi testvériséget a világnak ebben a sarkában, hogy megvalósítsuk azt az egységet, amelyet a kommunizmus üzenete minden ország és minden ember gondolataira és akciójára vonatkoztat. A forradalom arra kötelez bennünket, hogy kulturális tevékenységünkkel szolgáljuk, s ez a tevékenységünk annyiban lesz forradalmi, tehát élenjáró, amennyiben a nemzeti kultúrák még fokozottabb kölcsönös kapcsolatainak ápolására fordítjuk, ha kibontakoztatjuk e kultúrák egymást gazdagító és termékenyítő kölcsönhatásait, úgy is, mint a kultúra jugoszláv demokratizálásának formáját, úgy is, mint a sajátos, eredeti elemek és értékek serketésének formáját, s mindezt azért, hogy minél teljesebb mértékben érvényesüljenek a nemzet alkotó erői. Ez egyenlő az osztálytársadalom eszmei tartalmának és kötöttségeinek kiélésével és demokratikus túlhaladásával a nemzeti kultúránkban, de ugyanakkor jelenti a kultúrák internacionalista jugoszláv egyesülését, szocialista tartalmakkal és tulajdonságokkal való átitatódását is, útban az általános emberi tartalmak és értékek érvényesülése, a felszabadító és felszabadult ember kultúrája és civilizációja felé.

A jelen pillanatban különösképpen jelentős hozzájárulást látok a szocialista kultúrpolitikához abban, hogy felismerjük a romboló erőket és harcba lépünk azoknak szubjektív hordozói ellen. Meggyőződésem szerint van rá okunk, hogy kommunista módra megvizsgáljuk a jugoszláv kultúrák egymás közti viszonyának állapotát, különös tekintettel a nemzeti kultúrák eszmei irányzataira, hogy minél előbb leküzdjük az opportunistáé tétlenséget a szocialista erők soraiban, amelyek holmi mesterséges s mindig „magasabb politikai érdekek” nevében megtürik a reakciós és egyéb káros

jelenségeket a nemzeti kultúrákban és szemet hunynak a mindenfajta érdemekkel felruházott földszinti entellektüelek, kispolgárok és bürokraták nacionalista elvakultsága előtt, azt várva, hogy ezeket az eszmei problémákat a politikai fórumok döntései rendezzék. Ahelyett, hogy elvszerű, forradalmi bíráltnak vetnének alá mindent, ami a legkülönfélébb okokból a jugoszláv népek egysége és testvérisége ellen tör, csak halmozódnak bennünk a „nemzeti” és „jugoszláv” dühök, és egyre valami nagy döntésre várunk. Persze, adminisztratív és politikai jellengűekre. A jugoszláv nemzeti kultúrák viszonyában új jelenségek ütötték fel a fejüket, és ezekről az új jelenségekről, a szocialista fejlődésben végbement minőségi változások sajátos megnyilatkozásairól, társadalmunk általános gazdasági és politikai állapotának sajátos megnyilatkozásairól többé nem szólhatunk demagóg módon, a képviselői deklarációk nyelvén, csupán a magunk köztársasága vagy nemzete nevében, és az akár „helyes”, akár helytelen dogmatizmus szellemében.

3

Mindenekelőtt a nacionalizmusról és a sovinizmusról van itt szó. Komoly hatást gyakorolnak a nacionalista ösztönök, azoknál is, akiknek kevesebbük van, és azoknál is, akik gazdagabbak. Terjed a nemzeti konformizmus mentalitása. Polgárjogot nyer az elsődleges társadalmi mércének tekintett nemzeti hovatarozás konjunktúrája. Az ötágú csillaggal tetszelgő nacionalizmus mindenáron napjaink problémájává akar föltörekedni. Többé nem szabad suttognunk, visszahúzódnunk és lemondóan vonogatnunk a vállunkat. Itt az ideje, hogy az eszméket, jelenségeket és embereket valódi lényegük, nem pedig az önkényesen magukra aggatott címkék alapján nevezzzük meg. Ideje, hogy jobban megszervezzük akciónkat és felelősségteljesebben egyesüljünk a korszerű korszerűtlen nacionalizmus szubjektív hordozói elleni engesztelhetetlen harcban. Az eszmei kiinduló pont ebben a harcban saját nemzetünk és nemzeti kultúránk objektív forradalmi bírálata. E nélkül a bíráló, voltaképpen humanista viszony nélkül nem szolgálhatjuk őszintén és alkotó módon sem népünk kultúráját, sem annak internationalista humanizálását, sem a jugoszláv népek egységét és testvériségét.

A forradalom megverte a nacionalizmusok hadseregeit, elsöpörte fő ideológiai és politikai hordozóikat, új gazdasági és társadalmi viszonyokat teremtett, megvalósította a nemzetek politikai szabadságát és politikai egyenrangúságát, de pusztán ezáltal történelmileg még nem számolta föl a nemzeti kérdést, a jugoszláv társadalmi fejlődésnek ezt a sajátos velejáróját. A szocialista társadalmi viszonyok kialakulása és progresszív fejlődése nem jelenti egyúttal azt is, hogy többé nincs lehetőség és feltétel a nacionalizmus jelentkezésére és fokozódására. Az örökölt anyagi és gazdasági alap még a legfejlettebb területeken sem közelítette meg a társadalmi integrációnak, s a nemzeti korlátok és különbségek eltörlésének azt az ellenállhatatlan sodró erejét, amelyet a korszerű kapitalizmus termelőeri és műszaki civilizációja hord magával. Népeinket a mai jugoszláv közösségbe tömörítette az életért és a nemzeti létért folytatott harc s a forradalmi szocialista öntudat, azaz a szocialista távlat és a szocialista program. De a népek egysége és testvérisége nem valósulhat meg csupán eszmék útján, sem csupán a veszélyeztetettség közös érzéséből.

A jugoszláv népek nemzeti összetételének rokon jellege, bármennyire is fontos lélektani és erkölcsi mozzanat, mégsem döntő erőforrása a jugoszláv koherenciának. Ennek a monarchista jugoszlávtság és nagyszerbség

hordozói által demagóg módon kiaknázott jugoszláv nemzeti lírának, a testvéri szeretet minden szentimentális érzelmével együtt, végérvényesen vérét vették az usztasa és csetnik kések. Az 1918-tól 1941-ig terjedő történelmi időszak erkölcsi és eszmei következményei még mindig jelen vannak, és komolyan megterhelik valamennyi jugoszláv nép mai nemzeti tudatát. A nemzetileg elnyomott jugoszláv népek számára 1941 az elnyomatás rég óhajtott befejeződését jelölte, és ez az év a jugoszlávság burzsoá államkoncepciójának csődjét jelentette, de a szerb nép számára 1941 a véres büntetés és a legkegyetlenebb bosszú éve is lett, egyszerűen azért, mert a szerb monarchista burzsoázia, vadházasságban a szlovén és horvát tőkésekkel, a maga történelme és 1912-től 1918-ig viselt áldozatai és szenvedései nevében nyomta el a jugoszláv népeket, s a szerb népet is velük együtt, mert a szerb parasztok felszabadító harcainak társadalmi-politikai következményei gyakorlatilag a cirill betű használatának és szent Száva megünneplésének jogában merültek ki, s abban a tisztességben, hogy fiaik, de csak a „tekintélyesebbek” fiaik, két évig túrhették a káplárok macerálásait és pofonait a királyi gárdában, s hogy slyivovica mellett, üres hassal és pucér hasú gyerekek koszorújában sütkérezhettek hősiességük epikus dicsőségében, és szabadon szidhatták a törököket és svábokat, de leginkább saját magukat. Amikor elgondolkozunk minderről, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Jugoszlávia népeinek történelme a közeledés és a közös élet vágyának történelme, annak a drágán szerzett tapasztalatnak a történelme, hogy a jugoszláv közösség nélkül nincsen számunkra sem nemzeti fennmaradás, sem szabadság, sem haladás, de ugyanakkor ez az idegen és egymással szemben álló birodalmakban való tengődés történelme, a farkasszemmet néző lövészárkok, az idegen zászlók alatt egymás torkának eső dühök történelme, s a legutóbbi háborúban a testvérgyilkolás orgiájának történelme is. Alig két évtized telt el a horvát nacionalizmus nevében elkövetett örült vérontások és a „szerbség dicsőségére” szánt vadállati tömeggyilkosságok óta. Még élnek ennek az apokalipszisnek a szemtanúi. Továbbá: a szegénység, de különösen az egyes nemzetek gazdasági és anyagi helyzetében mutatkozó különbség a múltnak talán legmélyebbre nyúló öröksége. Történelmi feladatunk, hogy ezeket a különbségeket, ezt az egyenlőtlenséget megszüntessük. Éppen a politikai egyenrangúság vetette fel mint létkérdést és mint társadalmi-történelmi értelmének kérdését a gazdasági egyenjogúságot a jugoszláv népek közösségében. A gazdasági egyenrangúság megvalósulása ugyanakkor megoldja a nemzeti kérdésnek ezt a másik részét, másik szakaszát is, és végérvényesen létrehozza az objektív adottságokat a nemzeti önzés és a nemzeti veszélyeztetettség eltűnéséhez, s alapot teremt ahhoz, hogy, mint Lenin mondja, „valamennyi nemzet egy magasabb fokú egységbe olvadjon”.

Az emberek testvériségének megvalósítása ezen a világon bonyolult és hosszan tartó társadalmi folyamat: éppoly bonyolult és hosszan tartó mint az osztálytársadalomtól való megszabadulás és az emberi elidegenedés leküzdésének egyéb vonatkozásai. A testvériség nem olyan eszmény, amelyet politikai kinyilatkoztatásokkal meg lehet valósítani; a népek és emberek testvérisége nem a jugoszláv forradalom politikai sajátága, bármennyire a nemzeti problémakör jegyében áll is, s bár még ma is ez a problémakör határozza meg forradalmunk pozitív útjait; a népek és az emberek testvérisége az egyik legnagyobb kommunista eszmény. Valóra váltani éppoly nehéz, és távoli, mint megvalósítani az elvet: „Mindenkitől képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint.” Voltaképpen csak ebben a jövő időben, ebben a feltételezett társadalomban szűnnek majd meg a nemzeti problémák, mert akkor objektíve nem lesz ok arra, hogy a különböző történelmű, kultúrájú és nyelvű, földrajzi helyzetű és színű emberek ne vál-

hassanak testvéreké. De mi azzal vagyunk megáldva, hogy épp a nemzeti kérdés megoldásának korában élünk, és hozzá is kell látnunk a „megoldáshoz”, vagyis szakadatlanul hatnunk kell azokra az objektív tényezőkre, amelyek türelmetlenséget és gyűlöletet szítanak a különböző nemzeti rétegek tagjai között. Az ellenállások óriásiak, épp annyira, mint amennyire ez a feladat is óriási. A kishitűség nem azoknak az erénye, akik meg akarják változtatni ezt a világot.

Nem nehéz észrevenni, hogy a nacionalizmus éppen az utóbbi években fokozódott, amikor a jugoszláv közgazdaságban mind több eszközzel és mind radikálisabban folyik a harc a népek gazdasági egyenlőtlenségének leküzdéséért és megszüntetéséért. Azt sem nehéz észrevenni, hogy az életszínvonal növekedése és a társadalmunkban jelentkező általános konjunktúra, szükségleteink rohamos növekedése fokozottabban kidomborította a „szlovénkodás”, „macedónkodás”, „szerbeskedés”, „crnogoráckodás” „bosnyákoskodás” és „horvátoskodás” jelenségeit. Etikai és lélektani szemszögből tekintve: azoknak az önzése ez, akiknek többjük van, és akik elfelejtik, hogy gazdaságukat saját munkájuknak, de valakinek a segítségének is köszönhetik, meg azoknak az elégedetlensége és irigykedése, akik kevesebbel rendelkeznek, de elfeledkeznek a múltjukról és szegénységük valódi okozójáról, ezért türelmetlenek és összeférhetetlenek. Az egyik is, a másik is azonnal a nemzetet ráncigálja elő, a nemzeti hovatarozás a priori érvnek számít, s így aztán a fizetések, keresetek és kommunális alapok kérdése egy csapásra nemzeti kérdéssé nő. Ez alakítja ki ezt az átkozott dinár-nacionalizmust. Szociális lényege a kispolgáriság; ereje az önzés és gyűlölet; az ösztönszerűség a megnyilvánulási formája.

De a nacionalizmus feléledése, mint társadalmi fejlődésünknek és társadalmunk szerkezeti összetételének következménye, ebben a történelmi időszakban csak kísérő és átmeneti jelenség. Minden fejlődésnek vannak „negatív” vonatkozásai is. A lemondó suttogás vagy a pánikkeltő felkiáltás: „Mi történik itt ma?”, bármilyen nemes indítékokból fakad, igen gyakran gyermeketeg tudatfokról tanúskodik. Nem áll az, hogy mi tegnap jobban szeretttük egymást, mint ma. Az, hogy kevésbé mutattuk ki nemzeti önzésünket, annak a politikai konstellációnak az „érdeme”, amelyben Jugoszlávia 1948 előtt és után volt, s nem kevésbé anyagi-társadalmi struktúránk alacsony színvonalából, szükségleteink és igényeink fejletlenségéből eredt. Az ellentmondás törvényszerű, a paradoxon látszólagos. Az, hogy tegnap kevesebb objektív okunk volt spontánul és szabadon kimutatni ki nem élt nemzeti vonásainkat, s ezzel nemzeti türelmetlenségeinket is, nem volt „jó”. De jó az, hogy ma sokkal több eszközzel és sokkal szélesebb társadalmi fronton teremtünk objektív anyagi és társadalmi körülményeket a jugoszláv népek egységének és testvériségének megszilárdítására és kibontakoztatására. A szocialista közgazdaság, a kommunális rendszer és a társadalmi öngazgatás folyamatban levő fejlődése eltömi a nacionalizmus sok jelenlegi objektív forrását és serkentőjét, s az is biztos, hogy ennek negációjaként mindig „újabb” források és másfajta kötöttségek bukkannak majd fel, „új” és másfajta problémákat teremtve a nemzeti kérdéskörben, de tekintet nélkül megnyilatkozásának intenzitására, ez mindig „magasabb szinten” jelentkező rossz, minden életet és társadalmi fejlődést a negációig és a dialektikus feloldódásig kísérő szükségszerű rossz lesz.

Ezeket a mi mai „hazai” nacionalizmusainkat táplálják és serkentik a korunkban dúló heves nacionalista ösztönök, az emberiség integrációjával való reakciós szembehelyezkedés példái is. Persze, nem a gyarmati rendszer ellen harcoló és a gyarmati dominációtól szabaduló népek nacionalizmusáról van itt szó; nem arról a nacionalizmusról, amely a „történelembelépő” népek nemzeti egyéniségének kialakulását jelöli. Ez a nacionaliz-

mus történelmileg haladó, a leigázott és kis népek demokratikus jogainak megvalósulása szempontjából éppúgy, mint a világintegrációt lehetővé tevő objektív társadalmi adottságok kialakítása szempontjából. Nincsen egység és testvériség addig, amíg rabok és urak, szegények és gazdagok, jogtalannok és mindenhatók, nem szabadok és szabadok, civilizáltak és „barbárok” vannak a világon. Ezeket az ellentéteket most kezdik feloldani korunk forradalmi és nemzeti felszabadító mozgalmai.

Azzal az egységgel, amelyet a kapitalizmus elemi törvényei is kialakítanak, a termelőerők, a tőke nemzetközi természete, a fejlett munkamegosztás révén, de azzal az egységgel is, amelyet a szocialista világfolyamat valósít meg, azzal az egységgel, amelyet a műszaki és tudományos fejlődés hoz magával, az egységgel, amely ugyanakkor a tőkés rendszer és a kor legmagasabb társadalmi eredménye, az újabkori történelemben szembehelyezkedik az etatizmus is. Az etatizmus, kényszerű „nemzeti integrációjával” és „nemzetgazdaságával” rendkívüli mértékben felszította a nacionalista eszméket és általában a nacionalizmust. Az etatizmus ezzel a nacionalizmussal megfertőzte sok fejlett tőkés ország munkásosztályának széles rétegeit is. Az etatizmus kihangsúlyozta, az államközösség jelentőségét és hatalmát az ember életében, medret szabott az életszínvonalnak, létrehozta a nemzet bizonyosfajta egységét, és az etatista ideológusok szerint „megszüntette az osztályokat és az osztályellentéteket”. Emellett a sztalin idők még egy külön fejezetet jelöl egyes nem orosz népek drámájában. A sztalinizmus, képmutatásával és nagyhatalmi centralista gyakorlatával kikezdte a marx-i internacionalista elveket, és cserbenhagyta a kis és elnyomott népek nagy reményeit. A nacionalizmus ma az eszmei és társadalmi reakció hordozója a korszerű burzsoá országokban; a nacionalizmus a fasizmus és a fajelmélet, az antikommunizmus és a háború erkölcsi és lélektani hordozója. A nacionalizmus egyszerre oka és következménye korunk háborús törekvéseinek. A katonai tömbök és a tömbellentétek eszméileg rendkívüli mértékben szítják a nacionalizmust, noha a tömbök, a tábor és a „szabad világ” protagonistái földrajzi palástokkal és egyetemes emberi frázisokkal leplezik magukat. A nacionalista mítoszokba bevonulnak a szputnyikok, műholdak, rakéták, úrutasok, filmszillagok, sportrekorderek; a nacionalizmus magáévá teszi és eltulajdonítja azt is, ami lényegénél és keletkezésének értelménél fogva szemben áll vele. Világunk hemzsege és efféle látszólagos paradoxonoktól. A kultúrában és a művészetben az utóbbi évek során szemellátható a nacionalista szellem és propaganda feléléde. Mi nem vagyunk elkerítve a világtól és nem is akarunk elkerítve lenni; nyitva állunk a haladó befolyások és értékek előtt, s velük együtt magunkba fogadjuk a rosszat is. Ettől a rossztól nő a mi saját rosszuk is, de ezek a rosszak együttvéve sem köthetik meg lépteinket, nem homályosíthatják el a holnapunkat, ha forradalmi öntudatunk és akaratunk tevékeny marad.

(Folytatjuk)

Ács Károly fordítása

A beogradi Delo című folyóirat 1961 decemberi számában látott napvilágot ez a nagy felütést keltő vitacikk. Bevezető részét a következő számunkban közöljük.